

Historia

Historia tujetschina dil 19avel tschentaner

Ils 6 da mars 1799 ei in datum essenzial per la historia dalla val e dalla **Cadi**, dil reminent era pigl entir **Grischun**. Ils Franzos arrivan sul **Pass Alpu** e rumpan ella val. Il pievel tujetschin ei alarmaus e preparaus mo a mesas. Bein ein els e lur vischins preparai spirtalmein entras la baselgia. Quella ha perdegau la schliatadad dils Franzos e fatg ord els anticristi e vers demunis per la baselgia catolica. Ils Austriacs han empermess sustegn e nezegiau la caschun da, cun agid dils purs innocents, semetter encunter l'armada da Napoleon. Las preparativas per la resistenza ein preparadas dil cumin, ils umens ein vegni instruiu el far resistenza encunter la schuldada franzosa, schuldada da professiun encunter umens attaschai al tratsch. Els fermes sulettamein cun la faultsch e risti, fermes ella agricultura ed alpicultura. Fermes ein els el spért - preparai dils signurs e dil clerus. Fermes da cardientscha cun faulsas verdads.

Ils Franzos vegnan damai ch'els sentan resistenza austriaca unida culs Grischuns. Ils 5 da mars bivacheschan els sil pass Alpu. L'entschatta mars ei tier nus unviern, per ordinari unviern endretg e la neiv pauc muentada dil sulegl. Il strapaz d'arrivar quei di cun in'armada giu dil pass sto esser staus nundetg stravagants e grevs. Carteivel muncavan las enconuschientschas insumma, tgei che quei vegli dir muntar in pass da quei temps. Els arrivan tuttina ella val, el **Grischun**, en **Tujetsch**. A **Tschamut** e **Selva** fan els lur empremas spogliadas e fugentan il pievel, oravontut dunnas ed affons e glieud passada ora enviers **Rueras** e **Sedrun**. Ils umens, lezs fuvan sepostai per defender l'armada. Las emprovas vegnan fatgas endadens g'uaul e lu a **Dieni**. Igl emprem Tujetschin croda. La schuldada franzosa lai buca stermentar, schegie ch'era els ston dumbrar unfrendas. Els passan dalla val ora, carteivel buca mo a marschond, na, engulond e spagliond. A **Sedrun** vegn la baselgia da s. Vigeli spogliada da sias custeivladads. Il plevon semetta encunter e vegn mazzaus. Ils Franzos passan vinavon e vegnan danovamein empruai a **Bugnei**. Ils Tujetschins han tier tut cletg - arsentai vegnan ils vitgs buca.

Ils Franzos ein vargai ils cunfins dalla val e semovan viers **Mustér**. La cumpignia schuldada dalla **Cadi** avon ils Franzos, plitost a fugend che resistend. Ils Austriacs ein stai in pign agid ed han pli bugen viu a curdond dils nos che dils ses. A **Mustér** vegn organisa la gronda attacca purila e quella ha siu success - in success che ha pli tard giu nundetgas consequenzas per **Mustér**, la claustra e la **Cadi**. Ils Franzos ston seretrer e traversan danovamein la val - sco fugitivs dils purs rabiai che persequiteschan els. Els ston danovamein far il pass en l'autra direcziun. Ins po comprender il strapaz dalla schuldada franzosa.

Ils Franzos arrivan dalla **Surselva** siado e fan vendetga a **Mustér** e cun la claustra. Ils Tujetschins han giu empau cletg - priu ora la grappa da Tujetschins ch'han piars la veta ella sgarscheivla battaglia a **Rehanau**. Il discletg ei lu tuttina arrivavaus vehementamein. Igl ei stau da pagar als Franzos e las pretensiuns ein stadas horrentas. Las gliestas dil dau als Franzos dattan perdetga. D'ina vart dattan ellas perdetga d'in pievel beinstont alla fin dil 18avel tschentaner e da l'autra vart enumereschan las gliestas las immensas contribuziuns all'armada franzosa. Il pievel ei daventaus paupers - paupers en cuort temps. Quels onns leu traversan adina puspei schuldada la val - inaga eis ei Austriacs - e lu Russ. Mintgaga han quellas truppas pretendiu vivonda ed agid per far il pass e trapass.

Il pievel ha pitiu nundetg. E tuttina crescha a populaziun indigena naven digl onn 1800 cun 900 habitonts sin 1116 habitonts igl onn 1835. Quei ei bia, 220 habitonts dapli. Ussa suonda in auter problem. La surpopulaziun dalla val fa valer. La paupradad crescha e sforza ils habitonts d'anflar lavur ord la val. La val po sulettamein viventar entuorn 900 habitonts e quei ei in cunfin. Ils affons van la stad giul **Schuob** per levgiar ils dacasa. E sco igl ei aunc oz, ils ins anflan buns patruns, auter vegnan donnegiai da spért e tgierp. Auters tuornan giul **Schuob**, **Baviera**, sco giuvens fumegls el puresser e vegnan numnai Schweizers. Quei ei la nominaziun da siu mistregn. Ils biars han cletg, anflan schizun ina partenaria cun bein puril e restan leu. Auters s'engaschan sil sectur dalla producziun da caschiel cun ereger atgnas cascharias. Cun success!

Ils onns ein propi signai da miseria. Era la natira semuossa da sia vart umbrivauna. Horrentas lavinas destrueschan il vischinadi da **Selva** e la gronda fracziun da **Rueras**. Auas grondas fan donns el funs dalla val cun in **Rein** furribund e destruend che passa sul vau ora. Ils runs fan il

lur, oravontut il **Run da Sedrun**. El sforza a grondas investiziuns cun ereger in'ustonza per schurmegiar il vitg da **Sedrun** e la baselgia parochiala.

Plirs onns avon 1850 ein onns da pintga raccolta. Quella pitescha da scheltiras, da stads bletschas ni da freidas. Enconuschents ein ils onns 1816/17, quel senza sulegl e quel dalla fomaz. Las fieras el sid ein miserablas. Ils daners ein scarts. Ils paupers ella carschen.

L'emprema rottia semetta igl onn 1850 viers l'**America**. L'entschatta d'ina emigraziun che cuoza entochen 1930 e descarga la val cun ver 300 persunas. Parallel, ed oravontut ils onns 1870 - 1890, succeda ina pli mudesta emigraziun el sid dalla **Tiaratudestga**, on **Baviera** ed el **Württemberg**. Cun la mesada dil 19avel entscheiva la scolaziun a survegnir dapli impurtonza. Tochen lu schischeva l'instrucziun els mauns dil clerus. Las caplanias fuvan vegnidias eregidias aposta per quei intent. Il caplon fuva il scolast sustenius tenor basegns dil plevon. L'instrucziun seconcentrava sin l'educaziun ed instrucziun ella religiun cristiana catolica. Dasperas vegneva dau peisa al leger, scriver e quen. La scola cuzzava da sontga Catrina entochen venderdis sogn - cun la pusseivladad d'era calar avon - tut tenor la tumprivadad dalla primavera. Cun l'erecziun da tschun scolas da 1848 - 1863 ella val, entscheivan ils laics ad instruir ils affons tujetschins. Igl onn 1846 vegn la scola declarada obligatoria el cantun **Grischun**. Gi'onn 1848 elegia la vischnaunca in scolast annual e quei ella persuna da Placi Antoni Biscuolm. Sper l'instrucziun obligatoria, instrueva el la giuventetgna e carschi, sunava l'orgla e tgirava il cant sacral. Il scolast annual ei staus da cuort temps, in'emprouva innovativa che ha cuzzau treis onns e silsuenter suondan scolasts e scolastas ch'instrueschan il temps ufficial da scola. Dasperas ston els esser purs ni anflar schiglioc ina occupaziun. Il pievel tujetschin ei pil pli sestentaus per ina buna basa per l'instrucziun da lur affons e quei tochen al di dad oz. Ils cussegls da scola ein s'engaschai cumpleinamein atras tut ils decennis accumpaignai da bia problems, savens problems finanzials.

La paupradad cuntnuescha era ella secunda mesada dil 19avel. Las directivas dalla baselgia meinan la populaziun. Quels senza lavur bandunan la val, u per adina ni parzial. Las grondas famiglias effectueschan quella emigraziun. Tuts han buca plaz e lavur enteifer las scheinas dalla val. Fugitivs economics! Malsognas tiels animals da casa e fieras decidian davart beinstonza ni paupradad. Rigurusas directivas prescrivan la pasculaziun, la cumpria e vendita da tiers.

Directivas rigurusas prescrivan il diever dalla lenna. Ils anderses e hinderset vegnan cargai cun taxas da diever pli aultas ch'ils indigens. Ins sedosta per mintga scrotta prau e pastira. Il pievel ei controllaus - controllaus in da l'auter. Libertad da viver pon ins struschamein caracterisar quels onns en quei tschentaner.

Tujetsch, cun vesta viers ost, davontier **Rueras**, denteren **Zarcuns** cun **Camischolas** ed el lontan **Sedrun** culla baselgia parochiala da sogn Vigeli. La foto datescha dils onns 1890, fatga da Gion Giusep Deplaz, in emigrant dalla **Baviera**.

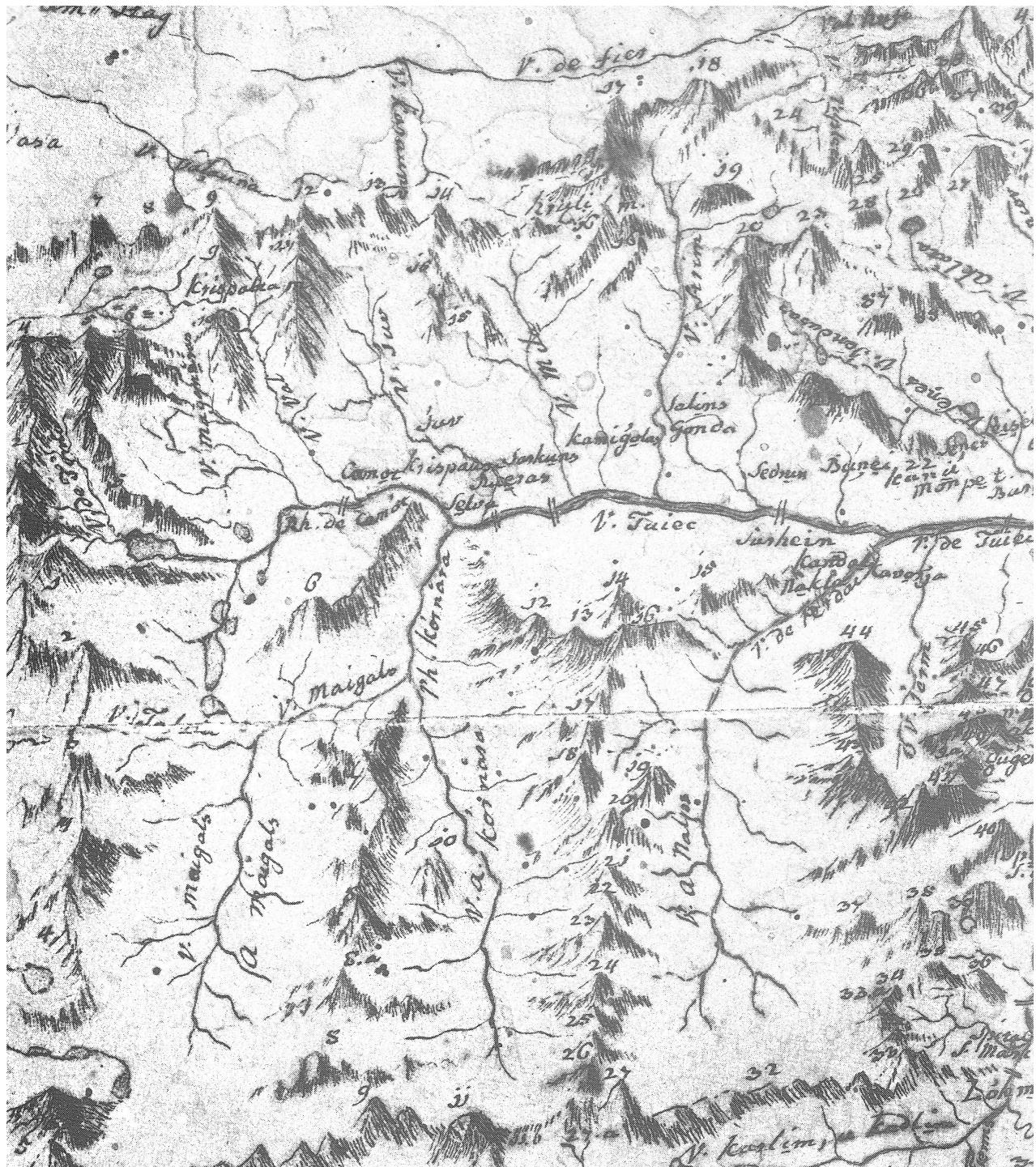
Vesta dalla part bassa della Val Tujetsch da **Dieni** tochen a **Bugnei** ils onns 1920. El funs percuora il **Rein Anteriur** la val.

Cronologia atras il 19avel

Geografia all'entschatta dil 19avel tschentaner

La val cumpigliava ils vitgs ed uclauns: **Tschamut, Selva, Rueras** cun **Giuv, Camischolas** cun **Zarcuns, Sedrun** cun **Gonda e Salins, Bugnei** cun **Nislas e Gravas e Surrein** cun **Nacla, Canadal e Foppas**. La val dumbrava da quei temps 14 vitgs ed uclauns. El decuors dil 19avel tschentaner sesligian ils uclauns **Giuv, Salins** (mo pli ina casa), **Nacla, Canadal e Nislas e Gravas**.

La val dadens **Garmischeras** tochen sil **Cuolm d'Ursera** ha adina formau ina unitad, ina cumionza, numnada **Tujetsch**. Il num dalla val ha dau il num alla vischnaunca e buca il vitg culla baselgia parochiala, la baselgia da vallada.

Carta da Tujetsch da pader Placi a Spescha

L'entschatta dil 19avel

Quei tschentaner entscheiva cun las grondas miserias e consequenzas dall'invasiun franzosa e dallas armadas jastras che han pliras gadas traversau la val, aschia era Austriacs e Russ. Era la natira en nossas muntognas alpinas mudregia la populaziun cun disgrazias da natira. Vitier tut quei vegnan aunc onns miserabels da fretg.

1803/1805

Scartezia

Igl onn 1803 ed igl actual igl onn 1805 han principalmein ils vischins da **Selva** e **Tschamut**, mo era biars auters dado igl uaul, stuiu perver lur muvels naven dil mars tochen il zercladur cun dascha, barba-pegn e principalmein cun nitschuns. Entgins animals ein i alla malura.

Pader Placi a Spescha

1806

Pader Placi a Spescha – sia descripziun da 1806

Alla fin da sia lavour, en sia "Conclusiun" remarca il pader:

Avon ch'entscheiver quella ovra, hai jeu ponderau la caussa madiramein. Mia finamira ei stada da render il carstgaun ventireivels. Ella emprema part hai jeu descret la part geografica, ella secunda la part historica ed ella tiarza la situazion politica dalla **Val Tujetsch**. Priu tut ensemble hai jeu vuliu crear ina ovra economica e cheutras promover il beinstar e la beadianscha dils carstgauns e principalmein dils habitants da **Tujetsch**. Per spir simpatia viers ils Tujetschins hai jeu scret quella ovra. Mira pagina: 303

Rabius, ils 7 da decembre 1805

P. Placidus Spescha

1804

Alps feudalas

L'**Alp Tschamut** s'auda al vischinadi da **Tschamut**. Lezs han perquei negins dretg dallas ulteriuras alps da **Tujetsch**. Quella vegn cargada cun schetgs, vaccas, cauras e nuorsas. Ella ei in'alp feudala dalla claustra da **Mustér** ed ei en quei mument obligada ad in tscheins fier da 140 crenas caschiel (ina crena peisa 0.75 kg; aschia munta quei 105 kg caschiel). L'alp schai pulit ault ed ei selvadia, denton vasta e porta bia latg. Ella ha la honour da retscheiver l'aua d'in dils pli enconuschents flums dall'**Europa**, dil **Rein Anterior**.

Ella **Val Giuv** schai l'**Alp Giuv**. Ella ei pintga, fetg biala e schai fetg favoreivel. Encunter sera ella **Val Val** sesanfla l'**Alp Val**. Quellas alps ein dallas pli bialas e noblas en **Tujetsch**. Ellas ein rehas da Pavel e flurs, schaian pulitamein ad ault ed ein selvadias. Quellas duas alps ein alps feudalas dalla claustra da **Mustér** ed ein obligadas ad in tscheins fier da 600 crenas caschiel grass. Denter 1803 e 1804 han giu liug contractivas denter la vischnaunca e la claustra. Ord quellas seresulta il dretg da precumpra ed in permanent dretg d'acquist. Avon la descargada han ils pursanavels il dretg da caveglier il caschiel en retscha; e quei sco ei plai. La claustra ha il dretg d'entscheiver a prender il caschiel nua ch'e vulan, sto denton cunituar ella retscha entochen ch'il quantum obligau ei contonschius.

Il secund document en fatgs da quellas duas alps ei da 1804. En quel vegn ei determinau, ch'ils pursanavels hagien da dar mintg'onn sco tscheins, avon che parter ora la rauba, 600 crenas caschiel grass (warschaften fetten Kas). Arisguard il pesar ora valan las medemas reglas sco sura. Cheu encunter s'oblighescha la claustra da surschar las alps vinavon, ed en cass da midadas hagien ils da **Tujetsch** adual adina gl'emprem dretg.

Suttascretta ei quella scartira, ch'e concepida en lungatg tudestg, davart dalla claustra:

Anselmus, avat,

pader Basilius Veith, decan.

Davart della vischnaunca ils geraus:

Christian Joseph Venzin,

Thomas Josephus Beer

Ulrich Venzin.

Da quei temps datescha probablamein era igl usit dalla claustra da retrer enstagl il caschiel en

natura il daner persuenter e zuar 18 rizzers la crena. Ei steva denton liber alla claustra. Ils davos onns vegneva ei adina pagau ora en daner e quei il di da s.Martin dil statalter dalla vischernaunca.

Notizias da pader Baseli Berther

1807

L'alp da **Nalps da Grass** vegn pasculada cun 1000 – 1200 nuorsas bergamasca ch'arrivan si dil nord dalla **Italia**. Il nurser bergamasc vegneva numnaus il pigrer. Il tscheins per la pasculaziun ha purtau quei onn 390 flurins.

1808

Igl onn 1808 destruescha ina lavina ina gronda part dil vitg da **Selva** e caschuna gronda miseria e tristezia. 25 persunas anflan la criua mort ella neiv.

1816/1817

Igl onn 1816 vegn numnaus igl onn senza sulegl ed igl onn 1817, igl onn dalla fom. L'erupziun dil vulcan **Tambora** en l'**Indonesia** sill'insla **Sumbawa** igl onn 1815, ils 10 – 15 d'avrel ei stada la cuolpa da quella miseria. Entras sia enorma explosiun e sburflada da tschendra ella atmosfera, vegn la forza dil sulegl sminuida tondanavon ch'igl onn 1816 vegn numnaus igl onn senza stad e quei era ell'**Europa**. Pader Baseli Berther (1858–1931) scriva: In sto dasperas buc emblidar, che 1817 ei stau igl onn dalla fom e che quei onn ha era purtau sias atgnas miserias en **Tujetsch**. Ins fagevi paun cun borlas; vegnev'ei ora in truffel d'arar la primavera, sche furschav'ins giu il tratsch e magliava criu. Ina femna da **Selva** mavi la primavera ora si **Davet** per urteis mangiauns (*magauns: Guter Heinrich (Chenopodium Bonus-Henricus)*) per haver enzatgei da magliar.

1817

Rueras il fevrer 1817. Las lavinas dalla **Pulanera** e **Val Milà** sederschan ensemens a val e destrueschan ina gronda part dil vitg da **Rueras**. 46 persunas vegnan satradas, 27 persunas piardan lur veta e 19 persunas vegnan spindradas.

1822

Il vitg da **Camischolas** daventa in'unfrenda dil fiug. Da Sogn Placi, ils 11 da fenadur 1822, rumpa il fiug ora el vest dil vitg e sederasa cun gronda spertadad viers ost, aschia che tuttas casas vegnan arsentadas. Duas persunas piardan lur veta ellas flommas. Per la reconstrucziun da **Camischolas** vegn rimnau e collectau.

1826

Ustonza da **Rueras**: lunghezia 135 m cul crap gries sisum 140 m. Ladezia giu bass (sur tratsch) 5 m, suren (buca dapertut tuttina) 2.5 - 3 m. Altezia 5 – 6 m (sur il tratsch, senza fundament). Dil maun dadora, encunter **Crestas**, sesanflan treis peis (*petgas*) encunter. Mira pag. 409

Notizia da pader Baseli Berther

1834

Las malaura da 1834 e lu 1868 devasteschan era parts da cultura ella val. Ella malaura da 1834 procura il **Drun** da **Sedrun** per sgarschur e tema. Cuort avon la sempla punt da **Sedrun** semeina el viers il vitg e fila suenter la baselgia ed il santeri giu. Mira pag. 436

1834

Tenor quen prius si dil ludeivel magistrat dalla **Cadi** e dau en alla Confederaziun han las vischernauncas dalla **Cadi** pitiu donns vid praus e baghetgs entrais la gronda malaura da 1834, odem igl uost sco suonda:

Tujetsch	21'983 renschs grischuns
Medel	20'507 renschs grischuns
Mustér	42'332 renschs grischuns
Sumvitg	24'195 renschs grischuns
Trun	59'608 renschs grischuns
Breil	15'616 renschs grischuns

1835

La dumbraziun da quei onn documentescha las persunas en survetsch militar. Aschia ein en **Hollandia** 6 giuvens, medemamenin 6 a **Ruma** e 10 a **Neapel**, en tut pia 22 giuvens. Tredisch onns pli tard, in onn avon ch'il survetsch sut crunas vegn scumandaus, igl onn 1848, stevan aunc adina 12 Tuatschins sut general de Latour en survetsch papal a **Bologna**.

1837

Il patratg d'ina via carrabla cun menadiras entscheiva 1837 (plan da situaziun) e finescha cun la collaudaziun dalla via sul **Pass Alpu** igl onn 1864.

1837

Igl uor dil **Drun** sur la punt a **Sedrun** ei vegnius menaus si 1837 per schurmegiar il vitg ed il santeri e menar l'aua e la bova (èl run) dadens il vitg agrad giu. In crap ella ustonza pertava gl'orsal 1837 e sur las cefras fuva marclau en **H S** (S reflectau). Il crap ei vegnius transportaus entras ina malaura entras "èl run" tochen alla riva dil **Rein**. Tumaisch Schmid-Berther ha viu e spindrau il crap. Biars onns ha el ornau il plac da giug dalla casa da scola nova. Ussa eis el deponius ella spunda sut la piazza da giug a **Sedrun** - sco perdetga. Mira pag. 436

1840

Ils onns 1840 ein caracterisai da scartezias da garnezi, oravontut 1847 e lu vegnan en quei decenni aunc vitier ils embrugls dil Sonderbund igl onn 1847.

Da 1846 tochen 1847 destruescha la malsogna da truffels la raccolta ed ils onns suandonts ein caracterisai da miserablas raccoltas da garnezi.

1840

Igl onn 1840 ha la vischnaunca da segidar cun 140 persunas basignusas (126 indigenas e 14 jastras), 15% dalla populaziun. Da quei fuvan 45 persunas sut 10 onns, pia affons. 19 persunas fuvan nunhablas da luvrar muort vegliadetgna ed impediment. 35 persunas mavan a betlegiar da vischnaunca tier vischnaunca. Las indicaziuns derivan d'ina statistica fatga egl entir cantun igl onn 1840.

1841

En survetsch royal napolitan, regiment Stockalper: signur Ulrich Wenzin da **Tujetsch**, emprem sutilinent.

(*Notizia da pader Baseli Berther*)

1847

Embrugls ein sefatgs da quei temps a **Rueras**. Ils dus mistrali da **Rueras**, Cristian Venzin e Hans Giachen Gieriet erien buca maneivels, ha gie la regenza grischuna anflau per bien da tarmetter igl onn 1847 dus polizists si **Tujetsch**, igl onn dalla uiara separatistica (Sonderbundskrieg), per tener bein en egl ils dus mistrali che simpatisavan per ils cantuns catolics. Informaziuns detagliadas da quei temps, era da **Rueras**, dat la lavur: *Pro Deo et Patria - Die Sonderbundswirren im Bündner Oberland aus der Perspektive kultureller Kontinuitäten*. *Lavur da lizenziat da Ivo Berther, Rueras, 12/1999*

1848

Las empremas scolas vegnan erekidas en **Tujetsch**:

1848 Erecziun dalla casa da scola a **Sedrun** sin plaz **Cadruvi**

1848 Baghegiau casa da scola a **Cavorgia**

1850 Il vischinadi da **Rueras** survegn ina casa da scola

1852 **Selva e Tschamut**, scola a **Sut Crestas**. Stanza da scola en casa pervenda.

1862 Baghetg da scola a **Camischolas**

1849

Quei on ein 37 affons tujetschins giul **Schuob**. Quei diember muossa carteivlamein la realitad dils onns denter 1830 e 1850. La dumbraziun da 1835 confimescha quei cun l'indicaziun: a Baviera 17 persunas sco fumegls ni fumitgasas ed a **Schwaben** 35 persunas sco fumegls ni fumitgasas.

1850

Denter 1850 e 1930 han 300 persunas bandunau la **Val Tujetsch** ed anflau ina existenza els **Stadis Uni dall'America**. Pils biars ei l'emigraziun stada la suletta pusseivladad da mitschar dalla pupira economica. Per auters eis ei stau in'aventura che ha motivau d'ughegiar e riscar enzatgei auter. Als pli biars eis ei reussiu.

1850

Ils onns 1850 ein ils dus chors baselgia dalla val seformai, il Chor baselgia **Sedrun** ed il Chor baselgia / mischedau **Rueras**. Datums precis ein buca d'eruir.

1850-1854

Ils onns 1850–1854 portan primaveras e stads bletschas e freidas. Quels schliats onns han consequenzas. In manco da vivonda sefa valer, ils prezis creschan. Pertuccai ein ils purs pigns, ils luvrers e mistergners.

1851/52

Igl unviern 1851/52 ei dirs e crius. Igl onn 1852 schliata raccolta! Biars ston serender el **Voralberg** e luvrar en fabricas. Entginas giuvnas retuornan en in auter stan e portan als geniturs outras miserias ella val.

1861

Gl'onn 1861 ei vegniu fatg la convenziun, nua che **Tujetsch** s'oblighescha da pagar giu il tscheins fier dallas alps **Val Val** e **Val Giuv**, consistent en 600 crenas u 850 funs caschiel grass, annuala grevezia alla claustra da **Muster**, cun il capital da 7650 frs. en diversas ratas, suenter la quala liquidaziun **Tujetsch** seigi lu sligiaus per adina da tuttas grevezias visavi la claustra.

Suttascret han:

P. Martin Andreoli, administratur claustral,
e da vart dalla vischnaunca ils geraus:

Hans Giachen Beer,
Gion Andriu Berther
Duri Venzin.

1861

Alp Tschamut

Igl onn 1861 han ils da **Tschamut** acquistau sia alp dalla claustra e gia 1866 vendan els quella als vischins dalla val.

1862 – 1864

Igl onn 1862 ei vegniu entschiet a far il stradun naven dil vitg da **Mustér** entochen **S. Brida** e gl'onn 1863 finiu la sura via cun ver fatg las tschun punts da crap: **Bugnei**, **Sedrun**, **Camischolas**, **Rueras** e **Dieni**. - La Gasetta Romontscha dils 30 d'october 1863 noda: Essend che

la secunda secziun dalla via sull'**Alpsu**, dils cunfins da **Mustér** tochen **S. Brida**, ei questa jamna vegnida collaudada, sche spetgan ins da **Berna** era ina secunda rata dil subsidi federal decretaus per quella via militara. - Igl onn 1863 vegn entschiet a far la via sul **Cuolm** e finiu quella igl 1864. - Il stradun sur l'**Alpsu** da **Mustér** entochen **Ursera** ha ina lunghezia da 31.4 km, 4,8 m lad ed ha custau 446'400 frs.

Notizia da pader Baseli Berther

1864 - Pauperesser

Ina survesta cantunala noda: Unterstützt 42 Personen. Armenfond 10'512 Fr., Vermehrung 150 Fr. Gefälle: 360 Quartanen Korn, 252 fl Salz, Löser. Einnahmen baar 520 Fr., Ausgaben baar 346 Fr. nebst Korn ... - Im Allgemeinen: viel Strebsamkeit, Ordnung und Arbeit zu schaffen; überall Verwaltungsbehörden und Spendvögte.

Tavetsch:	Unterstützt 42 Personen. Armenfond Fr. 10512, Vermehrung Fr. 150. Gefälle 360 Quartanen Korn, 252 fl Salz, Löser. Einnahmen baar Fr. 520, Ausgaben baar Fr. 346 nebst Korn u.c.	42	10512	—	520	—	346	—
1863	Im Allgemeinen: viel Strebsamkeit, Ordnung und Arbeit zu schaffen; überall Verwaltungsbehörden u. Spendvögte.							

1866

Alp Val Giuv ed alp Val Val

Igl onn 1866 ein las alps **Val Val** e **Val Giuv** daventadas tujetschinas. La biala summa da 7650 francs ha la deliberaziun dil tscheins fier muntau. Pli bia difficultads ha la "marenda da s. Martin" dau alla venerabla claustra. En ina nova e davosa scartira sur da quels fatgs digl onn 1866 vegn ei stabiliu, che la vischnaunca da **Tujetsch** cedi da sia pretensiun sin il gentar da s. Martin. Persuenter lai la claustra anavos 2000 frs. dil capital, sco era il restont tscheins da 100 frs., ed aschia calan tuts dretgs e grevezias da mintga vart si.

Quei gentar da s. Martin per il plevon, ils geraus e calusters, che la vischnaunca pretendeva sco per in dretg, ferton ch'ei era mo ina isonza ni abus, era vegnius si cheutras che la claustra ha giu entschiet a dar ord atgna voluntad e per creanza enzatgei gentar als cautegias da quellas duas alps; silsuenter ei la respectiva suprastanza vegnida vitier e pli tard tut quels ch'eran enzacu stai en uffeci da vischnaunca, aschia che la tablada dumbrava entochen 26 persunas.

1868

Aua gronda cun considerabels donns allas rivas dil **Rein Anterior** oravontut giu **Las Rueras**.

1869

Fundaziun dil chor viril a **Sedrun**.

1875

Fundaziun dalla Societad da musica **Sedrun**.

1875

In stemprau dils 7 da fenadur 1875 disfa tut il fretg dado igl **Uaul da S. Brida**. Ultra da quei era il pavel ellas alps e sin pastiras. Il donn vegn calculaus sin 40 tochen 50'000.– frs.

1875

Ils 7 da fenadur allas 7 dalla sera eis ei dau garniala en **Tujetsch**, che negin seregorda d'ina semeglionta. Ei era garniala grossa sco ovs da gaglinas, da moda che las squadras da **Zarcuns**, **Camischolas**, **Salins**, **Gonda**, **Sedrun**, eran ils fretgs tut manizzai si.

1891

La plontaziun da **Rusas** sur **Selva** ha la vischnaunca entschiet igl onn 1891. Il cantun e la Confederaziun han contribuui tenor sco hai anflau en cudischs da quen 7697.20 frs.

Notizia da pader Baseli Berther

1896

La stad digl onn 1896 ei renomada, adina plievgia. Sgarscheivlas miserias da prender si il fretg. Ins fageva bia dil bien per urbir da Diu favoreivla aura. Inaga han ei fatg ina processiun da **Sedrun** a **Mustér** s. Gions e da leu sin claustra ed anavos a **Sedrun**. Quei senza sefermar ni prender in refrestg. Jeu fagevel bugen quei, secartend da saver ira cun ils buobs. Mo oha, veggend da baselgia oragi, peggia il patrun il fumegl pil bratsch ed jeu stoi far igl entir viadi cun el e dir rusari incuntin. Pauper Battesta, mal secuglianaus.

Notizia da Battesta Soliva

Dretg davontier il mises da **Val Dadens** e pli ad ault il prau sper **Siat Fontaunas**.

Da **Sedrun** anora, ni insumma en vischnaunca ei la **Val Bugnei** adina veggida numada sco orasi la **Val** e manegiau la **Val Bugnei**! Sisum il prau stevan in baghetg ed ina tegia. Ella vischinonza retergeva il hafner Deragisch da **Bugnei** l'arschella per sia vischala ch'el produceva en sia casa a **Bugnei**. Dil reminiscent, il num **Siat Fontaunas** deriva dil diember da siat fontaunas sgurghigliontas ord grep smutau. Per liung suenter in crest giu steva leu in grond begl ord in best pegr e sco vadlers sillla **Val Bugnei** vein nus dumbrau e vegni sin siat ruosnas ord las qualas aua frestga sorteva! Sper **Val Dadens** deva ei secapescha era **Val Dado** cun dus baghetgs ed ina tegia al pei dil prau. Dil temps che nus era leu vadlers (1963) eran ils baghetgs gia decadenzs ed il prau vegneva buca pli cultivaus. Il mises s'udeva, silmeins per part als Solivas da mulin, mes antenats! La notizia da Battesta Soliva confirma quei: Igl aug Paul Soliva ch'era staus cun nus igl unviern, ha cun in buob surpriu da rugalar nies fatg si la **Val Bugnei** ed igl ei iu stupent.

El funs sepresenta il vonn principal dalla val **Tujetsch** cun ses bellezia praus. Foto dils onns 1910/1920. Impressiunonta ei la dimensiun digl **Uaul Tgom**.

Eveniments historics el Grischun dil 19avel tschentaner

- 1799/1800 Il cantun **Grischun** sco camp da battaglia entras armadas jastras.
- 1803 Circa 50 % della populaziun grischuna plaidan romontsch.
- 1803 **Retia** senumna ussa **Grischun** e daventa in cantun dalla **Svizra**.
- 1808 Emprema lescha medicinala
- 1811 Barschament silla cuort episcopala
- 1815 Definitiva sperdita dalla **Valtelina**
- 1816/1817 Onn senza sulegl ed onn dalla fom
- 1818-1822 Construcziun dalla **Via Sut (Bernardino e Spligia)**
- 1818-1822 Enorma carischia entras raccoltas fallidas
- 1820 Entschatta dalla via dil **Gelgia**
- 1834 Aua gronda
- 1845 Barschament da **Tusaun**
- 1846 Davosa execuziun a **Cuera**
- 1847 Uiara dil Sonderbund
- 1848 Nova constituziun federala
- 1853 Nova constituziun catunala, passa en vigur igl emprem da fevrer 1854
- 1858 Viafier arriva a **Cuera**
- 1862-1863 Via **Alpsu** vegn erekida
- 1863 Fiers la lescha per dismetter la pasculaziun cumina
- 1863 Fundaziun dalla Societa Retorumantscha
- 1863 Barschament da **Seewis** ella **Portenza**
- 1864 Barschament a **Reams**
- 1870-71 Uiara tudestga-franzosa. El **Grischun** arrivan 1100 internai.
- 1871-72 Erecziun dalla via sul **Lucmagn**
- 1874 Nova constituziun federala vegn acceptada
- 1874 Barschament da **Peist**
- 1877 Decisiun per la patenta da catscha
- 1880 Il cavriel vegn da casa ell'**Engiadina**
- 1882 Avertura dil tunnel dil **Gottard**
- 1891 Emprema ovra electrica ell'**Engiadina**
- 1897 Barschament parzial da **Zezras**
- 1900 Barschament da **Tersnaus/Lumnezia**

Punt sul Rein Anterior a Selva